

ארלה הלפרין

מוקדש לזכרו של סכי

הרה"ח ר' שלמה זאב גולינסקי זצ"ל

אשר שימש כ'כעל חוקע' שנים רבות.

שיעור השופר

ראשי פרקים:

פתיחה

א. מידת אורך השופר

1. שיטת רבנו חננאל וסיעתו - טפח שוחק
 2. שיטת הרא"ש וסיעתו - טפח מצומצם
 3. שיטת הריטב"א - מדד אינדבידואלי
 4. שיטת הרמב"ם
 5. שיטת רבנו גרשום מאור הגולה - שלשה טפחים
- ב. השיעור - מדאורייתא או מדרבנן ?

1. שיטת הרא"ש
2. שיטת תוספות
3. שיטת רש"י והרמב"ם
4. תשובת ה'בני-ציון'

פתיחה

הגמרא, במסכת ראש-השנה¹, מביאה כרייתא, העוסקת במידת אורך השופר המינימלית: "וכמה שיעור תקיעה? פירש רבן שמעון בן גמליאל: כדי שיאחזנו בידו, ויראה לכאן ולכאן". גם במסכת נדה², אנו מוצאים הגדרה דומה, אך מורחבת: "חמשה שיעורן טפח... שופר, דתניא - כמה יהא שיעור שופר? פירש רשב"ג - כדי שיאחזנו בידו, ויראה לכאן ולכאן טפח. וכן בירושלמי³, הוגדרה המידה בכירור: "שופר - טפח". במאמר זה, נעסוק בשתי שאלות:

האם השיעור מתחייב עפ"י דין תורה, או שמה, הוא נקבע רק ע"י חכמים;

מהו האורך המדויק הנדרש עפ"י ההלכה.

א. מידת אורך השופר

1. כ"ז ע"ב.
2. כ"ו ע"א.
3. סוכה פ"ג ה"א.

1. שיטת רבנו חננאל וסיעתו - טפח שוחק

רבנו חננאל, על הסוגיא בר"ה דלעיל, כותב: "ושיערו חכמים - טפח שוחק". כלומר, הטפח הסתמי, המוזכר בגמ' בנדה, אינו טפח מצומצם, אלא טפח שוחק, שהינו גדול יותר. גם הרי"ץ גיאת סובר כך⁴, וכן משמע מפשט לשונם של הכלבו והמאירי, וכך גם הבין הכסף-משנה את דעת הרמב"ם⁵. נשאלת השאלה, מהי הסיבה, שכל אותם ראשונים פסקו דווקא כך? ניתנו לכך שלשה הסברים⁶:

* רבינו מנוח, בפירושו על הרמב"ם, כותב: "והיינו טפח שוחק, דהא קא חשיב ליה התם במסכת נדה, מהנהו דהוי שיעורייהו טפח שוחק". כלומר, הנחת היסוד של רבינו מנוח, היא, שכל הרשימה המפורטת בגמ' בנדה, עוסקת בדברים ששיעורם טפח שוחק, וממילא גם השופר בכללם.

* בהגהות מיימוניות, נמצא הנימוק הבא: "וצריך טפח שוחק, כדי שיראה לכאן ולכאן". כלומר, מאחר ושיעור השופר, נקבע בהתאם לצורך ראייתו משני צידי יד-התוקע, יש לקבוע כמינימום, דווקא את הטפח השוחק, ששיעורו גדול משיעור ארבע אצבעות, כך שאכן השופר יראה משני הצדדים.

* ב'בני בנימין' על הרמב"ם, מצוי הסבר נוסף: בגמ' בעירובין⁷, נקבע, שבשיעורים הקבועים מן התורה, הולכים תמיד אחר השיעור הגדול יותר. אם כך, טוען הבנ"ב, גם כאן יש לדרוש טפח שוחק דווקא, שהוא השיעור הגדול יותר.

[כאמור, כל זה יהיה נכון, דווקא לאור ההנחה, ששיעור שופר הינו מדאורייתא. בהמשך נראה, שאין הדבר פשוט כל-כך, והוא נתון במחלוקת ראשונים.]

2. שיטת הרא"ש וסיעתו - טפח מצומצם

ברא"ש, וכעוד ראשונים רבים (הרמב"ן, הר"ן, המגיד-משנה, הריב"ך, הטור ועוד), מופיעה גישה מינימליסטית יותר, המקטינה את שיעור השופר עד לכדי טפוח מצומצם. וזו לשון הר"ן: "דשיעוריה דטפח, ד' כגודל ושית בקטנות כדאיחא במנחות, וכשהוא אוחז אותו כד' אצבעות בינוניות, מה שנראה ממנו לכאן ולכאן משלים את השיעור". בדבריו, מתייחס הר"ן, לשתיים מתוך שלשת ההוכחות שהכאנו לעיל, לשיטת ר"ח: תפיסתו של רבינו מנוח, המניחה שהסוגיא בנדה מדברת על טפח

4. עיין דבריו כחידושו, ח"א עמ' ל"ג.

5. הל' שופר פ"א ה"ה.

6. כמו-כן, יש לציין, את גירסת ה'כל-כו' וה'ארחות-חיים', הגורסים בגמרא עצמה - "טפח שוחק".

7. ד' ע"ב.

שוחק דווקא, אינה הכרחית, שכן בגמ' כמנחות מצאנו, שהגדרת טפח סתם, היא דווקא טפח מצומצם! כמו-כן, הוכחתו של ה'הגהות מיימוניות' בטלה, לאור הסברו של הר"ן, המוכיח שגם בטפח מצומצם ניתן לראות את השופר משני צידי היד. עלינו לדון עוד, כיחס להסברו של הבנ"ב, אך זאת נעשה בהמשך.⁸

3. שיטת הריטב"א - מדד אינדבידואלי

הריטב"א, מהלך בדרך אחרת לחלוטין. טענתו של הריטב"א, מתבססת על הקשר בין השיעור לבין ראית השופר. מאחר, והשיעור אמור להקבע, עפ"י יכולת ההבחנה בשופר משני צידי היד, יש לקובעו עפ"י גודל היד הספציפית, כל תוקע עפ"י מידותיו. וז"ל הריטב"א:

"ורשב"ג לפרש בא, למה שיעורו בטפח, ולא כדי שיאחזנו התוקע, שהרי בן אבטיח, שאגרופו ישנו בראשו של כל אדם, צריך יותר מכמה טפחים, אלא שהתנא שיער בטפח כאדם בינוני. וכן נתן רשב"ג הטעם, כי באדם בינוני יאחזנו ויראה לכאן ולכאן, ובבן אבטיח וכיוצא בו, בעינן כפי מה שהוא, שלא תהא מפסקת ידו בין קול לשופר".

ובאמת, עפ"י הסברה, נראית טענתו של הריטב"א הגיונית למדי. כאמור, רוב הראשונים המוזכרים לעיל, חלקו על הריטב"א, וכתבו במפורש, שהשיעור נקבע עפ"י הממוצע, ואינו נתון לשינויים אישיים. כ'שלטי-הגיבורים', אף מצויה הוכחה לכך, וז"ל:

"והאי דקאמרינן, כדי שיאחזנו, לאו התוקע קאי, דא"כ הו"ל למתנייה בהדיא 'הכל לפי מה שהוא אדם', ואגרופו של בן אבטיח הוא גדול טפי! אלא, כדי שיאחזנו אדם סתמא, דהיינו טפח, כדפרישית".

גם בבית-יוסף מצויה הוכחה נוספת לגישת הטור, וז"ל:

"דאם איתא, ד'כדי שיאחזנו', אתוקע קאי, הוה ליה למכתביה

⁸. רע"ן עוד בדברי ה'בית-יוסף' על הטור (או"ח סי תקפ"ו ד"ה וכמה), שם מצויה הוכחה מוחצת לשיטתו של הרא"ש.

כפ"ז דכלים, בהדי הנך דמני התם, דשיעורם הכל לפי מה שהוא אדם, דקתני התם: 'יש שאמרו, הכל לפי מה שהוא אדם, דקומץ את המנחה וחופן את הקטורת ושותה כמלוא לוגמיו ומזון ב' סעודות לעירוב, ואם איתא הוה ליה למיתני נמי ושיעור שופר כדי שיאחזנו, הלכך ודאי כדי שיאחזנו אדם סתם קאמר."

לסיכום - הריטב"א טוען, ששיעור השופר נקבע עפ"י גודלה של יד התוקע, כך שבכל יד, יראה השופר משני קצותיה. שאר הראשונים, חולקים עליו, וטוענים שישנה מדה קבועה, והיא - טפח, שחק או מצומצם.

4. שיטת הרמב"ם

שיטת הרמב"ם, איננה ברורה דיה. הרמב"ם, בעקבות הרי"ף, מעתיק את דברי הגמ' בר"ה ללא תוספת: "שיעור השופר, כדי שיאחזנו בידו ויראה לכאן ולכאן"⁹. הוא איננו מוסיף את דברי הגמ' כנדה, המגדירים את האורך כטפח. פרשני הרמב"ם (המ"מ, הכס"מ ועוד), הבינו שהרמב"ם אכן מאמץ את הגדרת השיעור כטפח, ודבריהם הוכאו לעיל בסע' הראשון והשני. אך, לענ"ד, אין להתעלם, כפי שעושים הפרשנים, מהשמטת הזכרת הטפח. וכי למה לא הזכיר הרמב"ם את דברי הגמ' כנדה, והגדיר ברורות את השיעור? לענ"ד, ניתן לומר, שגם הרמב"ם סבר כריטב"א. דהיינו ששיעור השופר, אינו קבוע, אלא תלוי בגודל היד. הדבר מסתדר בלשונו בצורה נפלאה: "שעור השופר, כדי שיאחזנו בידו ויראה לכאן ולכאן". הרמב"ם מציין רק את הפרמטר של ראיית השופר, ללא קביעת הטפח כמידה כוללת.

5. שיטת רכנו גרשום מאור הגולה

לרכינו גרשום, ישנה שיטה אחרת לגמרי. את דברי הגמרא כנדה, הקובעים: "שיעור שופר, כדי שיאחזנו בידו, ויראה לכאן ולכאן טפח", הוא מכין באופן הבא: "ושופר, כדי שיאחזנו ויראה טפח לכאן וטפח לכאן" (בחיודושי לחולין, פ"ט ע"א). כלומר - השאלה היא, כיצד קוראים את דברי הגמרא הנ"ל. ישנן שתי אפשרויות:

"שיעור שופר, כדי שיאחזנו בידו, ויראה לכאן ולכאן - טפח". דהיינו, המילה 'טפח', באה לתאר את השיעור הסתמי שלפניה.

"שיעור שופר, כדי שיאחזנו בידו, ויראה לכאן ולכאן טפח". דהיינו, לכל צד, יראה טפח! וזוהי שיטתו של רגמ"ה. יוצא מדבריו, ששיעור השופר, הינו

9. הל' שופר פ"א ה"ה.

שלשה טפחים - אחד מלמטה, אחד כאורך ידו, ואחד מלמעלה.
] בשו"ת 'משנה הלכות' (ח"ו סימן קי"א), מופיעה התייחסות לשיטת רגמ"ה,
מבחינה הלכתית. וז"ל:

" אלא דמכל-מקוט, להלכה הפוסקים לא פירשו כן, וכולם תפסו,
דהאי טפח, רצונו לומר, על כל אורך השופר, ואם כן, הוה ליה
דעת רגמ"ה דעת יחיד, ודחוייה מהלכה. ולמודעי אני צריך - מי
שרוצה לצאת שיטת רגמ"ה, צריך להחזיק השופר, שיהא טפח מגולה
מכאן, וטפח מגולה מכאן, ואם יאחז השופר, באופן שאין לצד
אחד טפח, אף שלצד השני יש יותר, לא יצא ידי שיטת רגמ"ה,
והוא פשוט".

אך, לענ"ד, אין דבריו נכונים, שכן רגמ"ה לא ראה במילה 'כדי' תאור סיבה,
אלא תאור מצב. 'כדי שיאחזנו', עפ"י רגמ"ה, לא מנמק את האורך הדרוש, אלא בא
לציין מהו. דבר זה מצוי בלשון חז"ל פעמים רבות, כגון "כדי אכילת פרס",
ביטוי שאיננו בא לציין טעם לדבר, אלא לקבוע מדה, עפ"י השוואה מתחום ידוע.
לכן, גם כאן ניתן לומר, שעפ"י רגמ"ה, אין צורך שיראנו טפח מכל צד, אלא רק
ששיעור השופר יהיה כזה המאפשר זאת. וע"ע בשו"ת 'חשבה לטובה', ח"א סי' מ"א]
לסיכום פרק זה - ראינו שישנן ארבע שיטות ראשונים:

* שיטה הקובעת את שיעור השופר לטפח שוחק.

* " " " " " " מצומצם.

* " " " " " עפ"י גודל יד התוקע.

* ושיטה " " " " לשלשה טפחים.

ב. השיעור - מדאורייתא או מדרבנן ?

1. שיטת הרא"ש - מדרבנן

כדברי האחרונים (הלבוש, והפרי-חדש ועוד), מצוי דיוק בלשון הרא"ש, ממנו הם
מנסים להוכיח, כי הרא"ש סבר, שחיוב השיעור בשופר, הינו מדרבנן. הדיוק
מתייחס לדברי הרא"ש הבאים:

"ונקט האי לישנא: 'כדי שיאחזנו התוקע בידו, ויראה לכאן
לכאן', לפרש הטעם - למה נתנו בו שיעור טפח כדי שיאחזנו
התוקע בידו, ויראה לכאן ולכאן, ולא יאמרו לתוך ידו הוא
תוקע."

הדיוק, מתרכז במילים "נתנו בו", שמהן משמע, שחז"ל הם אלו שקבעו את השיעור, ואלו מן התורה, אין הגבלת גודל לשופר. יתרה מזאת, גם מעצם העובדה, שחז"ל נימקו את הצורך בשיעור, יש להסיק, שהוא איננו נובע מאמת מוחלטת, אלא רק מצורך טכני. דיוק כזה, ניתן לדייק גם בדברי ראשונים נוספים, כגון: הרמב"ן, הר"ן, הריטב"א, ועוד, אם כי, בדבריהם, אין הלשון כה נחרצת, כפי שהיא בדברי הרא"ש¹⁰.

2. שיטת תוספות - דאורייתא

לעומת זאת, בדברי תוספות, ניתן לדייק ולומר, שהוא מעלה את רמת החיוב בשיעור, לחיוב מן התורה. כך דייקו בדבריו ב'ביאור הלכה'¹¹, ובשו"ת 'חכלים בנעימים'¹². (וע"ע ב'קרית-ספר' למבי"ט, על הרמב"ם כהל' ר"ה, הקובע גם הוא, ששיעור השופר מחוייב מדאורייתא.) וז"ל התוספות בסוכה¹³:

"אבל, אין לתרץ דטפח סוכה מדרבנן, ומדאורייתא ככל שהוא, דהא בפרק המפלת קחשיב דופן סוכה בהדי חמשה ששיעורן טפח ואמרינן התם דלא חשיב קורה טפח, משום דהוי מדרבנן, ולא חשיב אלא הנך דכתיבן ולא מפרש שיעורייהו."

כלומר, תוספות הבין, שכל השיעורים המוזכרים כברייתא בנדה. נובעים ממקור אחד, ולכן, גם שיעור השופר, כמו השאר, הינו מדאורייתא.

3. שיטת רש"י והרמב"ם

שיטת רש"י והרמב"ם אינה ברורה דיה. ב'ביאור הלכה' הנ"ל, מזוהה רש"י עם תוס', הסובר שהשיעור הוא מדאורייתא. לעומת זאת, בדברי ה'חכלים בנעימים' הנ"ל, מצויה טענה הפוכה, הקובעת שרש"י סובר כשיטת הרא"ש. גם שיטת הרמב"ם אינה ברורה. ב'חכלים בנעימים' שם, הוא מנסה להשוותו לתוס', עפ"י דבריו בהלכות טומאת צרעת, וז"ל ה'חכלים בנעימים':

10. עיין במיוחד בדברי הרמב"ן. דרשתו לר"ה, סוף פ"ז.

11. סי' תקפ"ו ד"ה ד' גודלים.

12. חלק ב' סימן כ"ט.

13. דף ז' ע"ב ד"ה סיכך.

"וכן דעת הרמב"ם ריש פרק י"א מטומאת צרעת, שכתב: 'ואזוב
 אין פחות מטפח, וכל השיעורים הלכה', ועיי"ש בכס"מ דהוא
 בכלל שיעורין הלכה למשה מסיני שכריש ערוכין, וכיון שבשיעור
 אזוב שבגדה הלמ"ס, כמו כן שיעור השופר."

הוכחתו מתבססת על ההנחה, שכל השיעורים המוזכרים בכרייתא בנדה, הינם זהים
 במקורם. אך, הרב רא"ם אמר לי, שלדעתו אין הדבר מחוייב כלל, וניתן לומר,
 שהגמרא בנדה כללה את כל השיעורים עפ"י מכנה משותף אחד - כולם שיעורם טפח -
 ואין כל הכרח לומר שכולם מחוייבים ברמה זהה ושוה¹⁴.

והנה, בספר 'מקראי-קודש', לגרצ"פ פרנק זצ"ל, מצויה התייחסות לשאלת מקור
 החיוב, ואלה דבריו (ימים נוראים, סימן י"ב):

"ואני אמרתי שהשיעור הרי הלכה למשה מסיני הוא. וכך נאמרה
 ההלכה, אף דאפשר בלא אחיזה, דאין השיעור הוא רק בכדי שיוכל
 לאחוז, אלא הוא שיעור בעצם השופר גופו, כמה שיהא ארוך. ויש
 הכרח לומר כן, מהא דאיתא בגמרא דאמרין לגבי שופר דין
 'כתותי מכתת שיעוריה'... וע"כ שזה דין בשופר עצמו. וכך
 ניתנה הל"מ שיעור השופר גופו, שיהא ארוך בכדי שיעור
 אחיזה... והשיעור כדי אחיזה אינו בשביל זה שיכל לאחוז,
 שהרי אין האחיזה מעכבת כלל, אלא ההלכה היא בשיעור עצם
 השופר"

כלומר - אם אין חיוב בשיעור, וכל הצורך בו הינו טכני בלבד, אזי גם אם
 הוא חשוב כשורף, אין הדבר מהווה בעיה, והשופר צריך להיות כשר! הקושי יתחדר
 לאור דברי ר' חיים מכריסק, בחדושויו על הרמב"ם בהל' שבת כסופם, עיין שם.
 אך, כשדנתי בדברים עם ידידי יוסי פרומן, הוא העלה אפשרות לתירוץ פשוט,
 עפ"י דברי התוס' בסוכה, (דף ל' ע"א, ד"ה משום) ואלו דבריו:

"יש ספרים, דגרסינן לקמן, אמתניתין דאתרוג של אשרה, 'מ"ט ?
 משום דהוה ליה מצוה הבאה בעבירה', וגירסא משוכשת היא, אלא
 טעמא משום דמיכתת שיעוריה, דאתרוג נמי בעי שיעור כאגוז או
 כביצה, דאע"ג דאמרין... מכל מקום בעינן דמינכר לקיחתה".

14. רע"ע בשו"ת 'אפרקסתא דעניא', ח"א סימן מ"א.

אם כך, אנו רואים, שגם לגבי אתרוג, ששיעורו אינו מדאורייתא, אלא כל מטרתו היא רק להבטיח צורך חיצוני ('מינכר לקיחתיה'), אנו אומרים 'כתותי מיכתת שיעוריה', שהרי סוף סוף, ישנו שיעור! וכך גם לגבי שופר - ניתן לומר, שחובת השיעור היא מדרבנן, אך גם היא משמעותית לצורך קיום המצווה.

מה שכן ניתן לומר, הוא, שעכשיו, ברור יותר כיצד יענו הראשונים המובאים בפרק א' בסעיף השני, לטענת ה'בני-בנימין', הטוען שיש לאמץ את שיעור הטפח השוחק, עפ"י הכלל הקובע, שבשיעורי-תורה, הולכים אחרי השיעור הגדול. לשיטת הרא"ש והרמב"ן, שיעור השופר הינו דרבנן, ולכן, הם עצמם, נאמנים לקו זה, פסקו שדרוש רק טפח מצומצם!! לעומת זאת, אותם ראשונים, הפוסקים שדרוש טפח שוחק, נוקטים שחובת השיעור הנה מדאורייתא, ולכן, הם מאמצים את השיעור המקסימלי.

4. תשובת ה'בנין ציון'

בשו"ת 'בנין ציון' (סימן ל"ג), דן הגר"י עטלינגר זצ"ל, בשאלה הקשורה: לנידוננו. ונגזרת ממחלוקת הפוסקים הנ"ל, ואלה דבריו:

"שאלה - מי שלא מצא שופר, אלא בפחות מכשיעור טפח, אם יכול

לתקוע בו כיום-טוב של ר"ה השנה ולברך עליו?

תשובה - דיש לחקור אם ה' שהוא ה' טפח דחשיב ר"א כנידה,

הם כולם הל"מ, או אם גם שיעורי דרבנן חשיב בהדיהו. והנה,

מדברי התוספות נראה שדעתם שכל שיעורי טפח דאורייתא נינהו

שכתבו... ומזה נראה דסבירא ליה דכל הני שיעורי טפח

דאורייתא הם. אומנם, כבר השיב ב'פני יהושע' על ראייה זו,

דמשם לא מוכח... אבל שיעור טפח גם כן דאורייתא, לזה ליכא

הוכחה. ולענ"ד יש להוכיח דלא כל שיעורי טפח דחשיב שם הל"מ

הם ממה שכתב הרא"ש בראש השנה אמה וקאמר שיעור שופר. פירש

רשב"ג כדי שיאחזנו בידו ויראה לכאן ולכאן וז"ל... וכ"כ גם

הר"ן... הרי דס"ל דשיעור טפח דשופר לאו הל"מ הוא, אלא רבנן

תיקנו כן משום מראית העין, שלא יארמו דלתוך ידו הוא

תוקע... ואם כן, להלכה נקטינן כדעת הרא"ש והר"ן, דשיעור

טפח הוא רק מדרבנן... וע"פ זה גם מי שאין לו רק שופר פחות

מטפח, יכול לברך עליו, כיוון שמדאורייתא אין לו שיעור

כנ"ל, א"כ יכול לקיים בו מצוות שופר דאורייתא..."

כלומר, מאחר וחובת השיעור הנה רק מדרבנן, אזי גם התוקע בשופר שאין בו שיעור טפח, מקיים את עיקר המצווה, ולכן הוא יכול לברך עליו. (וכן כתב בשו"ת 'בית אב' סימן פ"ח.) אך, לא בכל הפוסקים מצויה הסכמה לקביעה זו. ישנם פוסקים, הקובעים שבמקרה כזה, יש לתקוע בלי ברכה¹⁵. והקב"ה, א-ל דעות, יקבל סדר שופרותינו, וישמע לקול תקיעתנו, ויושיענו, במהרה בימינו אמן!!

15. עיין ילקוט יוסף הלכות ראש השנה עמוד מ"ד סעיף ב' ובמובא שם.